

ÖN SÖZ

Bu makaleler kitabı, Litvanya Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından 2021 Litvanya Tatar Tarihi ve Kültürü Yılı dolayısıyla onaylanan ve Litvanya Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından bu şekilde ilan edilen resmî etkinlik programının bir parçasıdır. Litvanya Tatarları, Litvanya'nın özgürlüğü ve bağımsızlığı söz konusu olduğunda, tüm savaşlarda ve ayaklanmalarda mücadele etmiş ve ülke tarihinde açık bir iz bırakmıştır. Litvanya'daki Tatar topluluğu, varlığını Litvanya ile ilişkilendirmiş ve Litvanya devletinin, tarihinin ve kültürünün restorasyonuna katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Litvanya tarihinin önemli bir parçasıdır. Litvanya Büyük Dükalığı Tatarlarının (bundan böyle – LBD) torunları bugün üç ülkede yaşamaktadır: Litvanya, Beyaz Rusya ve Polonya. Diğer Tatar toplulukları ise yoğunlukla Kırım, Tataristan ve Türkiye'de bulunmaktadır. Tatar topluluğuna olan ilgi bugün giderek artmaktadır. Artan bu ilgi Litvanya'da, Litvanya Tatarlarının tarihi, kültürü, yazını ve dini araştırmalarına dair uluslararası konferanslar düzenlemesine yol açmaktadır.

2021 yılında Litvanya Tatar Tarihi ve Kültürü Yılı münasebetiyle uluslararası bir konferansın düzenlenmesi ve bu bilimsel konferansta sunulan tebliğlerin yayımlanması tesadüf değildir. 9–11 Eylül 2021 tarihlerinde Vilnius Üniversitesinde düzenlenen “14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Litvanya Tarihinde ve Kültüründe Tatarlar: Yeni Araştırmalar” başlıklı uluslararası bilimsel konferans, bu Türk topluluğunun (Tatarlar) 20. yüzyıldaki dönüşümünü incelemeye yönelik daha önceki çalışmaları sürdürme ve bu ulusun 21. yüzyılda karşılaşmak zorunda kalacağı olası yeni tehditleri ortaya koyma ve tartışma girişimiydi.

Litvanya Tatarlarına adanmış konferanslar, seminerler, sergiler ve video belgeseller, Toruń'daki Nicolaus Copernicus Üniversitesindeki Kitab Çalışmaları Merkezi dışında, düzenli ortaklarımız Vilnius Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesindeki Türk Dili Merkezi ve Vilnius Üniversitesi Tarih Fakültesindeki Devlet-siz Kültürler Merkezi iş birliğiyle 2007'den bu yana düzenlenmektedir. LBD'deki Tatar yerleşiminin 610., 615. ve 620. yıldönümlerine adanmış uluslararası konferanslar sırasıyla 2007, 2013 ve 2017 yıllarında Vilnius Üniversitesinde düzenlendi. Bu konferanslarda sözlü olarak sunulan bilimsel bildiriler hakem incelemeleri sonrası, bu topluluğa odaklanan ve sonraki araştırmalar için temel oluşturacak olan üç antoloji hâlinde yayımlanmıştır¹. Belarus, Bulgaristan, İspanya, İsrail,

1 Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicijoje: totoriai ir karaimai. Specialusis „Lietuvos istorijos studijos“ leidinys, t. VI, sud. T. Bairašauskaitė, H. Kobeckaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008; Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje. Specialusis „Lietuvos

Polonya, Litvanya, Tataristan, Türkiye, Ukrayna ve Macaristan'dan katılan akademisyenler LBD'den günümüze bu etnik azınlığı – Tatarlar – araştırma konusu olarak inceledikleri makalelerinde aynı zamanda LBD'nin bütünlüğüne yönelik yeni değerlendirmeler yapmışlar ve ülkedeki farklı etnik azınlıkların varlığına ilişkin konulara katkı sağlamışlardır. Bu çalışmalara en iyi örneklerden biri, uluslararası araştırmacılardan oluşan bir ekip tarafından yürütülen ve Polonya'daki Beşerî Bilimlerin Geliştirilmesi Ulusal Programı'ndan alınan fonla desteklenen bir araştırma projesi sonucu 2014 yılında Toruń'daki Nicolaus Copernicus Üniversitesinde Prof. Habil. Dr. Joanna Kulwicka-Kamińska başkanlığında Kitab Çalışmaları Merkezi'nin kurulmasıdır (Narodowy Program Rozwoju Humanistyk Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, 11 H 16031984; 2017–2022). Bu iş birliğinin sonucu olarak 3 ciltlik şu kitap yayımlanmıştır: “Tęfśir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. XVI-wieczny przekład Koranu na język Polski” (2022).

Aynı şekilde, Vilnius Üniversitesi Filoloji Fakültesi ve Vilnius Bölgesi Tatar Topluluğu tarafından 9-11 Eylül 2021 tarihleri arasında düzenlenen uluslararası bilimsel konferans da Litvanya Tatarlarının tarihi, kültürü, dini, yazını, entegrasyonu ve asimilasyonuna ve tarihî diasporanın durumuna ilişkin konuların ortaya çıkarılmasına önemli katkı sağlamıştır.

Konferans ortakları, Vilnius Üniversitesi Tarih Fakültesi'ndeki Devletsiz Kùltürler Merkezi ve Nicolaus Copernicus Üniversitesi'ndeki Kitab Çalışmaları Merkezi idi. Litvanya Tatarları üzerine yapılan son araştırmaların sonuçlarını yansıtan bazı konferans bildirileri, bu koleksiyonda makale olarak derlenmiştir.

Bu yayındaki makaleler beş tematik bölüme ayrılmıştır. 1. bölüm, geleneksel tarih temasıyla ilgili makaleler içerir: 15.–16. yüzyıllarda Hristiyanlığın kabul edilmesi sonrası – Glinski, Jagoldai ve diğer Tatar dük ve soylu aileleri – Tatarların kaderine dikkati çeken, LBD'deki Türk nüfusu ve Kırım Hanlığı sınırı bozkır bölgesi üzerine bir tartışma yer almaktadır. Yazarlar, Litvanya'daki en eski etnoconfessional grup (Tatarlar) hakkında tarihî bilgiler veren, hâlen mevcut olan otantik kaynak “Alfurkan Tatarski”nin (Wilno, 1616/17) yazarlık sorununu tartışmaktadır. Okuyucular ise LBD Tatarlarını tanımaya yönelik ilk adımlarını atacakları karşılaştırmalı araştırmaları ve Kur'an'ın İspanyolca Morisko dilindeki çevirilerini öğrenme şansına sahip olacaklardır.

istorijos studijos“ leidiny, t. XI, sud. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014; “Tatarzy i Słowiańszczyzna”, Litteraria Copernicana 1 (33), pod redakcją Joanny Kulwickiej-Kamińskiej, Czesława Łapicza i Galiny Miškinienė, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2020.

“Kültür ve Gelenek” başlıklı 2. bölüm, anadil kaybolduğunda ritüelleşen geleneklerin oluşumu hakkında makaleler içermektedir. Ana dillerinin kaybı, 16. yüzyılda Litvanya Tatarları el yazması geleneğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Arap harfleriyle Arapça, Türkçe, Belarusça ve Lehçe (kitaplar, hamailler, tefsirler ve tecvidler gibi) yazılmış el yazmaları, Litvanya kültürünün ayrılmaz bir parçası hâline geldi. Bu el yazmalarında yer alan metinler, bir yandan Litvanya Tatarlarının kültürel değerlerini ve önemini yansıtırken diğer yandan Doğu Avrupa’ya yerleşmiş en eski Müslüman topluluklardan birinin değer ve önceliklerinin tanığıdır. Bazı el yazmalarındaki folklorik malzeme, yalnızca Müslüman toplum içinde değil, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında da popüler olan bir büyü, şifa verici sözler ve koruyucu ritüeller sisteminden oluşmaktaydı. Uğurlu ve uğursuz günlerle ilgili Litvanya Tatar ve Dobruca Tatar inancıyla ilgili makale ve astrolojik burçlar yoluyla falcılıkla ilgili bir metni analiz eden başka bir makale, bu tür metinlerin bilinen ilk, değerli kaynaklarını genişletip tamamlayarak, gelecekte bu tür belgelerin metin merkezli analizini yürütme olasılığını değerlendirmemize imkân vermektedir. 1980’lerde Türkiye ile Litvanya arasında kültürel diplomasinin yeniden tesis edilmesinin, genel olarak Litvanya Tatarlarının gelenekleri ve kültürleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmeliyiz.

3. bölüm, tanınmış Tatarlar hakkında şimdiye kadar bilinmeyen biyografik gerçekleri ortaya çıkaran yazarlara ayrılmıştır: Kırım Tatarı Gaspıralı İsmail Bey’in pedagojik ve eğitici faaliyetlerinden, siyaset adamı, bilim adamı ve ilk Litvanya Tatar müftüsü Jakub Szyrkiewicz’e ve onun “üç hayatının” gizemine kadar. Bu arada, astronom ve araştırmacı Anton Şahin’in büyük olasılıkla Tatar kökenli olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Dil ve Edebiyat başlıklı bir sonraki bölüm, Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki metinlerin dilbilimsel analizine daha yakından bir giriş imkânı sunmaktadır. Litvanya Tatarları el yazmalarında bulunan Türkçe yazılmış metinler, Türk dili araştırmacıları için büyük önem taşımaktadır. Örneğin – Miraç hikâyesi – dilbilimcilere çok sayıda değerli malzeme sunar. Rutence ve Lehçe yazılmış metinler genellikle melez özelliklere sahiptir. 18. yüzyıldan kalma el yazması bir kitapta bulunan Hz. Muhammed’in doğumu ile ilgili bir metin – Mevlid – buna örnek olarak verilebilir. Herhangi bir bölgenin toponimisindeki özel adların kapsamlı tartışması, her coğrafi adın arkasında tarihi bir gerçek yattığı için, bir ülkenin ulusunun maddi ve dinî kültürel tarihindeki en önemli aşamalar hakkında bilgi sunar. Böylece Tatar anlatılarının coğrafyasında Voké’nin kutsal manzarası ortaya çıkar.

“Toplum Yaşamı ve El Sanatları” başlıklı 5. bölüm; yolcu formları, toplantı protokolleri, doğum ve ölüm kayıtları ve ilk kez duyurulan diğer kaynaklara

dayanarak LBD Tatarlarının Amerika'ya göçüyle ilgili yeni gerçekleri ortaya koymaktadır. Ayrıca okuyucular, 20. yüzyılda Raižiai'deki kürk işleme sanatı, en eski geleneksel Tatar el sanatlarından biri olarak Kazan'da üretilen desenli deri ve ayrıca Litvanya Tatarlarının geçmişte belirli bir zamanda ve belirli durumlarda kullandıkları, Volga bölgesine ait geleneksel Tatar müzik aletleri hakkında birçok yeni şey öğrenebilirler.

Makaleler orijinal dillerinde (İngilizce, Belarusça, Litvanca, Rusça ve Türkçe) İngilizce ve Litvanca özetlerle birlikte yayımlanmaktadır. Bu ilke, yazarlar topluluğunun uluslararası niteliği ve makalelere bu şekilde daha fazla sayıda okuyucu tarafından erişilebileceği düşüncesiyle benimsenmiştir.

Yayının editörleri, bu antolojinin derlenmesine ve yayımlanmasına yönelik iyi niyetli destekleri dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına ve Vilnius Şehri Belediyesine, bu yayın projesinin ortaya çıkmasına aracılık ettiği için Türkiye Cumhuriyeti Vilnius Büyükelçiliğine en içten şükranlarını sunmaktadır. Ayrıca bu yayının Litvanya Tatarlarının tarihine ve kültürüne olan ilgiyi toplumda ve akademisyenler arasında artıracığına, bu tür yayınların bir bütün olarak Litvanya kültürüne önemli katkılar sağlayacağına inanmaktadır.

Doç. Dr. Galina Miškinienė